

Уз наставни план и програм, те наставни материјал који је већ подијељен студентима, и литературу, за предмет Старословенски језик (морфологија), шаљемо додатне материјале уз податке која испитна питања (на који начин формулисана) долазе студентима. Обухваћена је настава до средине априла. За другу половину априла и мај, накнадно ћемо доставити материјале. Студенти у вези са свим што им није јасно, могу се обратити професору и асистенту.

Проф. др Јелица Стојановић jelicast@yahoo.com

МОРФОЛОГИЈА

Ријечи могу бити **промјенљиве** и **непромјенљиве**. Промјенљиве ријечи могу се мијењати по **именској промјени (деклинација)** и по **глаголској (конјугација)**.

У стсл. ријечи са деklinацијом, односно конјугацијом, за разлику од савременог српског језика (и углавном свих словенских језика, осим нпр. словеначког) имају три граматичка броја: једнину, двојину и множину. **Двојина** се употребљава када се говори о парним предметима, када се говори о два лица или предмета.

ДЕКЛИНАЦИЈА

Исто као и у прасловенском, и у стсл. налазимо два, односно три, основна типа промјене имена.

1. **Именичка деklinација** – по којој се, поред именица, мијењају још придјеви и партиципи у неодређеном виду, као и већи број бројева, нпр.

Н. град-ъ

Г.град-а

Д.град-оу ...

2. **Замјеничка деklinација** - по којој се мијењају замјенице и неки бројеви, нпр. Н. наш-ь • т-ъ

Г.наш-его т-ого

Д.наш-емоу т-омоу ...

3. **Сложена придјевска деklinација** – по којој се мијењају придјеви и партиципи у одређеном виду (као и малобројне замјенице), нпр:

Н. нов-ъ-и

Г.нов-а-юго

Д. нов-оу-юмоу ...

Именице (именичка промјена)

Стсл. је наслиједио из прасловенског (а овај из индоевропског) двојаку промјену именица: самогласничку и сугласничку, као и мјешовиту самогласничко-сугласничку промјену. У индоевропском језику **падежни наставци** су се додавали на **именичку основу**, која се могла завршавати на самогласник или на сугласник (као **основинске наставке**), а ови су се додавали на **коријен ријечи**.

Та три дијела (**коријен + самогласник / сугласник + наставак за облик у**
(основински наставак) (нпр.падежни наставак)
стсл. (и прасловенском) могу се издвојити само у одређеним случајевима, нпр. у
Иј.им.м.р: **род-о-мъ**
Гј.им.м.р. **кам-ен-е**

Са дијахроног или историјског аспекта, именице се такође сврставају према **својим основама** и то онаквима какве су биле у праиндоевропском језику. Према таквом критерију именице се стсл. језику могу подијелити на 6 врста:

1. Основе на ǫ/jǫ (муш. и ср. рода) (Н : - ъ , - ь)	Нј. -ǫ- род-ъ (<*rod-ǫ-s), род-омъ село сел-омъ	Иј. краи Нј. -jǫ- (*кра- jǫ-s) , кра-къмъ (=kraj-ъ) полк полкъм
2. Основе на - ǫ - (Нј. - ъ),(муш. рода)	Нј. сын-ъ (<*sǫn-ǫ-s)	Гј. сын-оу
3. Основе на - ǣ - (Нј. - ь) (муш. и ж. рода)	Нј. гост-ь (<*gost-ǣ-s) кост-ь (* - ǣ -s)	Гј. гост-и кост-и
4. Основе на - ǣ/jǣ - (ж.рода,појединачне мушког)	Нј. жен-а (<*ǣ-s) доуш-а (<*douh-jǣ-s)	
5. Сугласничке основе, на - n - (=EH) м.р,ср.р. на - nt - (=T) ср.р. на - s - (=EC) ср.р. на - r - (=EP) ж.р.	Дј. кам-ен-и сѣм-ен-и агн-ѡт-и тѣл-ес-и мат-ер-и	Нј. кам-ы сѣм-ѡ агн-ѡ тѣл-о мат-и
6. Основе на - ǫ / ǫц - (= - ъ ъв -)	Дј. црѣк-ъв-и	Нј. црѣк-ы

У стсл., с обзиром на стање од најстаријих споменика, углавном су се изгубиле разлике међу основама па је граматички род преузео улогу примарног критерија за груписање именица у деклинационе врсте. Због тога их групишемо најприје **према граматичком роду** а затим у оквиру сваког рода разликујемо старе индоевропске основе на -ǫ/jǫ-, -ǫ-, -ǣ-, -ā/jā-, основе, основе на сугласник (-n-, -nt-, -s-, -r-) и мјешовите сам.-сугл. основе -ū/ūц-.

Именице мушког рода

-ǫ- основе	-jǫ-основе	-ǫ-основе	-ǣ-основе	-n-основе
Нј. град-ъ Гј.град-а	кладъс-ъ кладъс-а	сынъ сын-оу	п□ т-ъ п□ т-и	кам-ы кам-ен-е

... Промјену даље погледати у табелама.

По **тврдој варијанти (-ǫ-основама)** мијењају се именице са Нј. -ъ, Гј. -а, са тврдим сугласником на крају основе (**град-ъ· град-а**). Ако се основа завршава на -к-, -г-, -х-, вршиће се палатализације (1. у Вј, 2. у Лј, Нмн. и Лмн).

По **мекој варијанти (-jǫ- основе)** мијењају се именице са Нј. -ъ, Гј. -а, са меким сугласником на крају основе: сугласником -j- (нпр. **краи** = /краj-ъ/); јотованим сугласником (нпр. **кон – њ, пла-ъ, пастир-ъ**) или сугласницима *ц, ѝ* (< з) добијеним 3. палатализацијом (нпр. **кнаѝс-ъ, отц-ъ ...**). Код именица са завршетком на -ць, -ѝъ > -зъ (**отъц-ъ, старъц-ъ, кнаѝс-ъ ...**) вокатив се гради по тврдој основи (**отъч-е, старъч-е, кнаѝж-е**, дакле са првом палатализацијом). Поред именица, овако се мијењају и придјеви у неодређеном виду, по мекој (-jǫ-: **ниц-ъ, чловѣч-ъ ...**) или тврдој (-ǫ- **хоуѡд-ъ, крѣпък-ъ ...**) варијанти.

По **ǫ-основама** мијењају се малобројне (8-9) именице само мушког рода – двосложне (Нј. -ъ, Гј. -оу): **мед-ъ, лед-ъ, дом-ъ, брѣхъ, волъ, полъ, садъ, сынъ** (раније су се мијењале и **санъ, чинъ, гадъ, даръ, радъ**). Већ у стсл. језику су у колебању и прилазе -ǫ /jǫ- основама попримајући њихове наставке.

Основе -ǫ-: Већ у стсл. ова је промјена сва у колебању – у процесу прелажења у основе на -ǫ-, чије наставке прима, али којима (мада рјеђе) и даје своје наставке, нпр. Иј. **сынъмъ > сыномъ**, Лмн. **сынъхъ > сыноухъ...**

Основе -ǣ- м. рода представљају непродуктиван тип промјене (Нј. -ъ, Гј. -и), крајњи сугласник основе није палаталан као код -jǫ-основа (**гол□ б-ъ, гост-ъ, господ-ъ...**).

Код ових основа могући су двојаки (чак и тројаки) наставци условљени редуцијом *и* испред *ј*, нпр. НАмн. **гол□ биѡ > гол□ бѣѡ**; Гмн. **гол□ биѡ = goľǫbijъ / > гол□ бѣѡ /-ѣѡ = - ѣѡ / > -ѣѡ /-ејѡ / ...**

По **сугласничким основама** м.рода мијењао се релативно мали број именица (са основном изведеном суфиксима –мен-, -ен-, -п-), нпр. **камен-**, **корѣн-**, **дѣн-**... Консонантске основе су у скоро свим стел. споменицима умјесто старог Нј. **камъ** уопштиле стари облик Амн. **камень**.

Именице проширене **суфиксом –инъ** у једнини, у једнини и двојини иду по основама на - ѓ- а у множини губе ово –инъ и мијењају се као сугласничке основе, нпр:

Нј. **гражданин-ъ** Нмн. **граждан-ѣ**
Гј. **гражданин-а** Гмн. **граждан-ъ**

Именице на **–тел’-ъ, –ар’-ъ** ,у једнини и двојини иду по основама на -јѓ-, а у множини се мијењају као консонантске основе:

Нј. **дѣлател’-ъ** Нмн. **дѣлател-ѣ**
Гј. **дѣлателѧ** Гмн. **дѣлател-ъ**

Мека (-јѓ-) и тврда (-ѓ-) основа представљају по поријеклу варијанте једне исте основе. Крајњи сугласник палаталне (-јѓ-) основе, с обзиром да је био палаталан, условио је промјену непалаталних вокала (који су били наставци, у овом случају) иза себе углавном у палаталне вокале што је условило појаву различитих наставака. По том гласовном закону свако прасловенско *јо > *је (иза палаталног сугласника –ј-, вокал задњег реда *о* прелазио је у вокал префњег реда *е*, што значи да се вршила извјена асимилација по палаталности. Такође је и свако **н’ѓ > н’ѣ**, **л’ѓ > л’ѣ** ..., а **јъ > јь**, **нъ > нь** итд, па смо као однос добили свуда гдје је у питању однос тврда мека : основа (код именица сва три рода, замјеница, придјева) сљедећи однос:

тврда основа	:	мека основа
		ъ ъ
ѓ		ѣ
ъ		ѧ
ы		и
ѣ		и

Именице средњег рода

- Обрасце промјене погледати у табелама

По **–ѓ- (тврдој) варијанти** промјене мијењају се именице (Нј. **–ѓ сѣл-ѓ**; Гј. **-а**) са тврдим сугласником на крају основе, нпр. **лѣто**, **кѣро**, **мѧсо**, **сѣно** ...

По **-јѓ- (мекој) варијанти** мијењају се именице (Нј. **–ѣ**, **лиц-ѣ**; Гј. **-а**) код којих на крају основе стоји палатални сугласник (сугласник –ј-, односно јотовани сугласник или сугласници –ц-, –с- > -з- добијени трећом палатализацијом, нпр. **полкѣ**, **моркѣ**, **сѣ дицеѣ**, **скровицеѣ**, **слъньцеѣ** ...

Код ових именица може да дође до фонетских промјена везано за редукцију *и* испред *ј* и алтернације са полугласником:

Нј. **–ик:** **знаменик** // **–ѣк**; Гј. **–ига:** **знаменига** // **–ѣга..**; Лмн. **–иихѓ** // **-5ихѓ**,

Гмп. –ии /=ijь/, знамении /znameniijь/ > –ьи /=ьjь/, знамен-ьи /znamenьjь/ : –еи /=ejь/, знамен-еи /=znatenejь/... Иј. –икемь ... ,

или сажимање два *и* након испадања интервокалног *j*: –ии /=iji/ у Лј. знамении /znameniiji / > знамении /znamenii/ > знамени.

Сугласничке основе: С обзиром на завршетак НАВј. и проширење основе у осталим падежима (различитим основинским суфиксима) издвајају се у стсл. три варијанте ове деklinације:

1. у НАВј –а и са основом на –ен- (проширеном са –ен-) у осталим падежима:

Нј. им- <u>а</u>	вр <u>ѣ</u> м- <u>а</u>	вр <u>ѣ</u> м- <u>а</u>	пл <u>ѣ</u> м- <u>а</u>	с <u>ѣ</u> м- <u>а</u>
Гј. им- <u>ен-е</u>	вр <u>ѣ</u> м- <u>ен-е</u>	вр <u>ѣ</u> м- <u>ен-е</u>	пл <u>ѣ</u> м- <u>ен-е</u>	с <u>ѣ</u> м- <u>ен-е</u>
Дј. им- <u>ен-и</u>	вр <u>ѣ</u> м- <u>ен-и</u>	вр <u>ѣ</u> м- <u>ен-и</u>	...	

2. на –а у НАВј. и основом на –ат- у осталим падежима:

Нј. агн- <u>а</u>	ждр <u>ѣ</u> в- <u>а</u>	осл- <u>а</u>	отроч- <u>а</u>
Гј. агн- <u>ат-е</u>	ждр <u>ѣ</u> в- <u>ат-е</u>	осл- <u>ат-е</u>	отроч- <u>ат-е</u>
Дј. агн- <u>ат-и</u>	ждр <u>ѣ</u> в- <u>ат-е</u> ...		

3. на –о у НАВј. и основом на –ес- у осталим падежима:

Нј. неб- <u>о</u>	слов- <u>о</u>	ок- <u>о</u>	оу <u>х</u> - <u>о</u>	чоу <u>д</u> - <u>о</u> , кол- <u>о</u> , т <u>ѣ</u> л- <u>о</u> ...
Гј. неб- <u>ес-е</u>	слов- <u>ес-е</u>	оч- <u>ес-е</u>	оу <u>ш</u> - <u>ес-е</u>	...
Дј. неб- <u>ес-и</u>	слов- <u>ес-и</u>	...		

Иј. –ьмь, Дмн. –ьмъ, Лмн. –ьхъ.

Код именица *око* и *оухо* врши се 1. палатализација (–*к*- и –*х*-) испред вокала предњег реда –*е*- (одн. испред –*ес*-). Ове двије именице имају старе облике двојине без основинског наставка –*ес*-: НАВдв. *очи*/ *оуши*, ГЛдв. *очию* / *оушию*, ДИдв. *очима* / *оушима* (ти су облици данас у српском језику задржани, али са значењем и као облици множине).

Именице женског рода

Мијењају се по следећим основама: –*ā/jā*-; –*й*-, –*ū* / *йц*-, сугласничке –*г*-основе.

1. По –*ā/jā*-основама мијењају се именице женског рода (а има и именица м. рода са наставком –*а* у Нј. да се мијењају по овим основама и оне означавају лица мушког пола).

По тврдој –*ā*-варијанти мијењају се именице са Нј. –*а* (жен-*а*), Гј. –*ы* (жен-*ы*), са тврдим сугласником на крају основе: р□ка, молѣва, лѣпота, правѣда, глава, нога, р□ка, дѣска, оутѣха; владѣка, слоуга, воквода..

По мекој –*jā*-варијанти мијењају се именице које у Нј. –*а* (доуш-*а*), Гј. –*а* (доуш-*а*), на крају основе стоји неки од палаталних сугласника (сугл. –*j*-, односно јотовани сугласник или сугласници –*ц*-, –*з*- (з) добијени трећом палатализацијом): вола, доуша, свѣца, одѣжда, шиа, овѣца, тѣмьница, стѣса; юноша, пианица, братиа...

Посебну групу у оквиру меке варијанте чине именице које у Нј. имају наставак –*и* и то: ж.рода изведене суфиксом –*ьни* (богьни, рабьни...), суфиксом –*ии*, ж. и м.рода

(ладии, млънии; крѣмьчии ...). У осталим падежима не разликују се наставком од -ā/jā- основа.

-Код именица -ā –основа, са крајњим сугласником основе -к-, -г-, -х- врши се 2. регресивна палатализација испред -ѣ у ДЛј. и НАВдв: Нј. р□ ка, ДЛј. р□ цѣ ...

-Код именица на -иѣ, -ии срећу се одговарајуће промјене редукованог *и*, колебање *и/ь* (братиѣ / братьѣ, -и /-ь , -иѣ / -ьѣ ...), као и сажимање -ии у -и (мариѣ / мари), у Иј. -о□ , -е□ > -□ (губљењем међусамогласничког -ј- и, потом, асимилацијом и сажимањем вокала).

Основе -й- представљају релативно бројну и продуктивну групу им.ж.рода са Нј. -ь (кост-ь), Гј. -и (кост-и); сол-ь, миш-ь ... Углавном су изведене од глаголских и придјевских општих дјелова: заповѣдь, рѣчь, печаль, дань, страсть, мощь, милость, радость...

У фонетском контексту испред *ј*, редуковано *и* алтернира са *ь*:

- и□ (Иј) / -ь□ ; -ию (ГЛдв) / -ью,

-ии (Гмн) // -и; -ьи // -еи, нпр. милост-ь ...

Самогласничко-сугласничке основе -й-, -й/ц- основе. по овим основама мијењају се малобројне менице ж.рода чији се основински наставак јавља у три облика:

Нј. -ы (<*ū), црѣк-ы; -ѣв- (<*ūц), Гј. црѣк-ѣв-е Дј. црѣк-ѣв-и ... пред самогласничким падежним наставцима и -ѣва- (<*ūца) пред сугласничким наставцима, Дмн. црѣк-ѣва-мъ.

Нј. боук-ы, Гј. боук-ѣв-е... локы, любы, свекры, смокы ...

Сугласничке основе ж.рода. по овим основама мијењале су се свега двије им.ж.рода: Нј. мат-и (матѣр-, Гј. мат-ѣр-е, Дј. мат-ѣр-и ...), Нј. дѣшт-и, Гј. дѣшт-ѣр-е... љ/ц

Измјене у систему промјене именица

Систем именичке промјене описан до сада у парадигмама у стсл. споменицима присутан је у знатно измијењеном смислу, тј. јавља се мијешање старих основа, њихово прегруписавање, утицај једних основа на друге позајмљивањем наставка и сл., на што је имало утицаја и једнакост наставака у неким падежима. Најкарактеристичније су сљедеће промјене:

1. Наставци им. м. рода -ѿ-основа (**град-ъ**) мијешају се са -ѡ-основама (типа **сын-ъ**);
2. Именице м.рода јѿ-основа (типа **м□ ж-ъ**) са именицама м. рода ѡ-основа (типа **гост-ъ**);
3. Именице м.рода ѡ-основа (**гост-ъ**) са сугласничким (**дън-ъ**);
4. Именице ж. рода на -ѡ- (**дан-ъ**) са основама на сугласник (типа **мати: цръкы**);
5. Именице ср. рода ѿ-основа (**мѣст-о**) са сугласничким основама (типа **слово**).

Промјене забиљежене у стсл. су, нпр.:

1) Гј. код ѿ-основа: **родоу· дльгоу** (= ѡ-основама); Дј. **рабови· богови· петрови ...** (=ѡ-основама); Нмн. **доухоуе** (=ѡ-основама).

Код ѡ-основа Гј: **сына· врѣха** (=ѿ-основама); Дј. **сыноу· домоу** (=ѿ-основама); Иј. **домомъ· сынмомъ** (=ѿ-основама, али може овдје бити у питању и вокализација полугласника <**сынмомъ**, тако и у Лмн. **домоухъ**).

2) Код -ѡ- основама облици **господю** (=јѿ-основама) и Дј; Дмн. **господемъ** (< -ъмъ или утицај -јѿ-основа); Дмн. **гостемъ**; Лмн. **гостехъ** итд.

Код јѿ-основа у Дј **ножъмъ** (=ѡ-основама умј. **ножемъ**); Нмн. **вожди** (=ѡ-основама, умј. **вожди**).

3) Код консонантских основа преузети наставци од ѡ-основа, нпр. **камен-и** (= **дън-и**), умј. **камене**.

4) Утицај ѡ-основа именица женског рода на консонантске основе, нпр. у Гј. **матери** (умј. **матер-е**), **кръв-и**: **любѣви·** и Лј. **цръкѣв-и· смокѣв-и**; и Гмн. **крѣви** (умј. **крѣвѣ**).

5) До губљења одлика S-основа и утицај ѿ-основа огледа се, прије свега, у једнини, па се јављају облици: Гј. **ока· тѣла· слова**; Дј. **небоу· тѣлоу**; Иј. **окомъ· чоудомъ**. Лј. **оцѣ· тѣлоу**. Нмн. **кола**; Гмн. **колъ**; Дмн. **тѣломъ**.

Стсл. споменици свједоче на тај начин о почетку распада компликованог прасловенског система промјене и новој прераспођели наставака.

Осим ових морфолошких промјена, стсл. споменици одражавају и замјену старе једнакости АН, код именица м. рода када је у питању живо, једнакост у ГН (промјена која је досљедно данас нпр. извршена у српском језику): **брата· оученика· оѣца**. Ово је условило и појаву једнакости АГ и код им. ж. рода код сугласничких и самогласничко-сугласничких основа, нпр: **матере· свекрѣве...**

ВЈЕЖБЕ

Именице

Да бисмо одредили основе именица у старословенском (с обзиром на стари индоевропски основински наставак), неопходно је да знамо наставак у номинативу и генитиву једнине. Будући да студенти као основну литературу користе књигу *Старословенски језик* Светозара Николића, познато им је да се на крају књиге (иза текстова на којима вјежбамо) налази *Речник* непознатих ријечи, што ће олакшавати њихов рад.

Анализираћемо неколико реченица из књиге, у којима ћемо одредити основу, род број и падеж именица:

- *І начатъ нмѣ прнтѣчамн глѣи· виноградъ члѣкъ насадн· і оградн і оплотомъ· і ископа точнло і созѣда стлѣпъ· і вѣдастѣ і тажатеѣмъ і отиде·* (стр. 221, Маријино јеванђеље, По Марку, гл. 12, реченица 1).

У овој реченици именице су болдоване. Да бисмо одредили основе, провјерићемо како су дате у *Речнику*, тј. какав им је наставак у ном. и ген. једнине:

прнтѣча, -а; виноградъ, -а; чловѣкъ, -а; оплотъ, -а; точнло, -а; стлѣпъ, -а; тажатеѣ, ѿ;

Примјећујемо да меница *прнтѣча* има наставак **-а** у номинативу једнине и да је испред тог падежног наставка сугласник **ч** као крајњи сугласник основе. Знамо да је то **ч** у стсл. било палатално, што нас даље упућује на закључак да су у питању именице женског рода меке промјене, тј. **-jā-** основа, а у прилог томе свједочи и генитив једнине који има наставак **-а**.

Да бисмо одредили падеже, неопходно је да знамо промјене дате у табелама, а од велике помоћи нам је и превод реченице (а можемо је превести захваљујући речнику). Буквалан превод ове реченице би био: *И поче им причама причати, виноград човјек засади и огради га оградом, и ископа пресу (виноградарску) и сазида стуб, и даде га тежаџима (виноград) и отиде.*

Значи, именица *прнтѣчамн* у овој реченици је дата у инструменталу множине, што свједочи и наставак **-амн**, који именице женског рода **-jā-** основа имају само у том падежу. А да је у питању инструментал можемо видјети и из већ наведеног превода. Овдје се нећемо освртати на основна значења падежа у савременом српском језику, која такође олакшавају одређивање падежа и у стсл. јер рачунамо да то студенти већ знају.

Даље имамо именицу *виноградъ, -а*. Видимо да је у питању именица мушког рода која у номинативу једнине има **ъ**, а у ген. једн. **-а** и крајњи сугласник основе је тврд (**ѡ**), па на основу тога закључујемо да је у питању именица мушког рода **-ѡ-** основа. Међутим, овдје падеж не можемо одредити без посматрања цијеле реченице или синтагме, јер именице мушког рода поменутих основа имају облички исти номинатив и акуатив једнине, па нам ту наставак није пресудан. Према томе посматраћемо цијелу синтагму *виноградъ члѣкъ насадн*. Значи, готово исто гласи и на савременом српском језику: *виноград човјек посади*. Јасно нам је да је *човјек* у овој реченици субјекат, а *виноград* објекат, и да је ово **прави граматички субјекат дат у номинативу једнине**, а именица *виноград* врши функцију **правог објекта датог у акузативу једнине** (шта човјек посади? посади виноград).

На сличан начин одређујемо и именицу *чловѣкъ*. У питању је именица мушког рода која у номинативу једнине има *ъ*, а у ген. једн. *-а* и крајњи сугласник основе је тврд (*к*), па на основу тога закључујемо да је у питању именица мушког рода *-ѡ-* основа. Падеж смо већ рекли да је номинатив једнине.

Именица *оплотъ*, *-а* може се лако анализирати на основу претходно објашњеног. Јасно нам је, на основу ном. и ген. једн. да је такође у питању именица мушког рода *-ѡ-* основа. У реченици је дат облик *оплотоу*. Значи падежни наставак је *-оу*. Ако погледамо у табелу, видјећемо да тај наставак именице мушког рода *-ѡ-* основа имају само у инструменталу једнине (с тим што је сличан наставак у дативу множине, али са крајњим тврдим полугласником). Да је у питању инс. једн. свједочи и превод реченице (огради га *оградом* – чиме га огради? Видимо да је у питању инструментал средства).

Сљедећа именица је *точило*, *-а*. На основу номинатива који на крају има вокал *-о*, закључујемо да је у питању именица средњег рода, а будући да је у генитиву наставак *-а* (и то без икаквог проширења основе), јасно нам је да је именица средњег рода *-ѡ-* основа. Да бисмо одредили падеж, не можемо се ослонити само на падежне наставке, јер код именица средњег рода облички су исти ном, вок. и акуз. једнине. Ако посматрамо цио контекст реченице *човјек... ископа **точило***, јасно нам је да је овдје именица *точило* прави објекат и да је дата у акузативу једнине.

На основу претходних примјера и наставака у номинативу и генитиву именицу *стѣпъ*, *-а*; лако одређујемо као именицу *-ѡ-* основа. Падеж такође одређујемо на основу синтагме *човјек... ископа **точило** и соудъ* *стѣпъ*. Видимо да је и овдје именица *стѣпъ* дата у акузативу једнине и да је у питању прави објекат. Не можемо се само ослањати на наставак јер су облички код именица мушког рода (које означавају неживо) једнаки ном. и акузатив, зато треба посматрати цијелу конструкцију и покушати превести реченицу ако није довољно јасна.

Сљедећа именица је *тажатеѣ*, *а*. Као што је већ у предавањима појашњено, именице мушког рода на *-теѣ-ѣ* у једнини и двојини се мијењају као именице *-јѡ-* основа, а у множини као консонантске основе. У наведеној конструкцији *...вѣдѣстѣ і тажатеѣѣ і отидѣ*, наведена именица је у дативу множине (*даде га [виноград] **тежаѣѣ** и отидѣ*). Овдје је важно појаснити и да је вокал *е* у наставку *-ѣѣ* настао вокализацијом полугласника предњег реда, који је био у јаком положају (промјену именице на *теѣ* погледати у књизи код С. Николића).

По истом принципу одредићемо основе, род, број и падеж именица у сљедећој реченици:

- *азъ же глѣжъ вацѣ · ѣко вѣсѣкъ нже вѣзѣрнте на женѣ съ похотнѣж · юже любн сѣтворн съ нежъ вѣ срѣдци своѣѣ* (Маријино јеванђеље, По Матеју, гл. V, реч. 27–32, реченица 28). Превод би био: Ја вам говорим да свако који погледа на жену са појудом, прељубу чини с њом у срцу своме.

Будући да смо већ објаснили шта нам је потребно знати при одређивању основа, нећемо се на том дијелу овдје задржавати. У рјечнику су болдоване именице дате на сљедећи начин:

жена *-ѣ*; похотѣ *-і*; любн *-ѣѣѣ*; срѣдѣѣ *-а*.

Значи прва именица у датој реченици *женѣ* јесте именица женског рода, а с обзиром на то да јој је крајњи сугласник основе (*н*) тврд и да се у номинативу завршава на вокал *а* (жен *-а*) а у генитиву има наставак *-ѣ*, јасно нам је да је у питању именица ж. рода *-ѣ-* основа. Овдје је употријебљена у акузативу једнине, што се закључује на основу наставака

ж (као и на основу датог превода) јер је у питању објекат са предлогом *на* (свак који погледа *на жену...*).

съ похотнѣ: На основу номинатива (похотѣ) чија се основа завршава на тврди сугласник (*m*) и генитивног наставка *и*, примјећујемо да је у питању именица -*й*- основа. Међутим, знамо да су именице ових основа могле бити и женског и мушког рода, па уколико нисмо сигурни којег је рода именица била у стсл., може нам помоћи и ознака за род дата у рјечнику. У овом случају имамо ознаку *f.*, што је заправо латинска скраћеница за женски род – *genus femininum*¹). Падеж у датој реченици је инструментал и број је једнина, што закључујемо на основу наставка -*ж*, као и на основу контекста и превода (*с пожудом*).

любн: Номинатив са окрњеном основом любн, и генитивни наставак са проширењем – *ѣѣ*, упућује нас на закључак да је у питању именица женског рода самогласничко-сугласничке основе -*ѣ*-, -*й/ѣ*-. У рјечнику нам је објашњено да конструкција любн сѣтвори значи *прељубу створи/учини*, за разлику од уобичајеног значења именице любн ~ љубав. Такође, у књизи нам је такође објашњено (т. 229) да у овој конструкцији имамо облички номинатив (тј. наставак *и*) а значењски акузатив (шта створи? створи прељубу? – акузатив објекта).

къ ѣдци: На основу номинатива срьдѣѣ (у којем је крајњи сугласник основе *ц* мек био у старословенском и на основу обличког наставка *е*), и генитивног наставка -*а*, закључујемо да је у питању именица средњег рода -*јѣ*- основа. Предлошко падежна веза къ ѣдци (*у срци*) указује да је у питању локатив једнине, на шта указује и наставак *и* именица -*јѣ*- основа, као и реченични контекст ове синтагме (означава локацију, тј. мјесто вршења радње).

Укратко ћемо представити још двије реченице, одређујући основу, род, број и падеж именица без додатних појашњења, јер с обзиром на претходно речено, подразумевамо да је поступак јасан.

- ꙗ отъвѣштавъ снѣдонъ рече ємоу · наставниче об ноштѣ въсѣ троуждѣше сѧ · не ꙗдохѣмъ ннѣсоже · по глѣоу же твоємоу въврѣжемъ мрѣжа
снѣдонъ, -а; наставникъ -а; гласъ -а; мрѣжа -а
снѣдонъ – номинатив једнине м. рода, -ѣ- основа
наставниче – вокатив једнине, м. рода, -ѣ- основа
ноштѣ – именица женског рода, -й- основа, акузатив.једн.
глѣоу – локатив једн. м. рода, -ѣ- основа
мрѣжа – -jā-, ж.р. ак. множ.
- рече господѣ всакъ нже слыштѣ мн словеса и творнтѣ ꙗ оуподоблѣ его мжжеви мждроу · нже створи храмъ свон на камене
господѣ – -й- м.р. ном.једн;
словеса – -ѣ- с. р. -с- основе ак. мн.
мжжеви – мжжь-а -jѣ- м. р. али преузела наставак од ѣ, м. р. дат. једн.
храмъ-а – -ѣ- м. р. ак. једн.

¹ За мушки род латинска скраћеница је *m*: *genus masculinum*, а за средњи род ознака је *n* – *genus neutrum*.

камы, камене – м. р. –н- основе сугласничке, лок. једн.

За колоквијум и испит (изузев оvdје анализираних) провјежбати слeдеће реченице из књиге:

Зографско јеванђеље, По Луки гл. II 1–7, па из овог дијела 1. и 7. реченицу (стр. 205); гл. II 25–31, из овог дијела 27, 29, 30 (стр. 206); V гл. 2. реч. (стр. 206), По Марку гл. I/1–9, реченица 2 (стр. 209); По Јовану гл. II/13–16, реченица 14 (стр. 210); По Јовану гл. X/1–16, реченице 11 и 12 (стр. 214);

Маријино јеванђеље: По Марку гл. XII/1–8, реч. 2 (стр. 221),

Савина књига: По Матеју гл. VII/24–29, реч. 24, 25.

За вјежбање: промијенити по падежима слeдеће именице: зракъ, прахъ, плащъ, покон, ледъ, голжбъ, пламъ, внно, слъньце, пазоухо, сѣла, козъла, чоудо, ржка, цркы, мрежа, ноштъ

ЗАМЈЕНИЦЕ (Предавања)

У старословенском се замјенице – према томе да ли се морфолошки разликују или не разликују по роду – обично дијеле на двије групе. У првој су оне којима се род ријечи не разликује и које се односе на неко лице ЛИЧНЕ, а у другој групи су оне које разликују род – НЕЛИЧНЕ.

Замјенице имају посебан тип промјене – замјеничку деклинацију – која се код већине замјеничких врста и облика разликује од именичке. Личне замјенице имају своју посебну деклинацију, неличне се замјенице углавном мијењају по општем типу замјеничке деклинације, а извјестан број неличних замјеница мијења се као придјеви неодређеног или одређеног вида или се колеба између именичке и замјеничке деклинације.

Личне замјенице

То су: Л.з. за 1. лице – **азъ** (**азъ** - рјеђе), **мы**, **вы**;

л. з. за 2. лице – **ты**; **вы**; **ва**; повратна замјеница за свако лице **са** .

Личне замјенице 1. и 2. лица (у јед. мн. и дв.) имале су различиту основу у номинативу и косим падежима (Н. **азъ** , Г. **мене** ... Н. **мы** , Г. **насъ**; Н. **ты**, Г. **тебе**...). Промјена је дата у табелама (видјети).

Облици Д. **ми** / **ти** / **си** // **ны** / **вы** били су у стсл. енклитички, не носе акценат већ се акцентом наслањају на претходну ријеч која је носилац акцента (*помогни ми, дадох ти*) па се нијесу могле употребљавати са предлозима (ни предлози немају акцента, проклитике су, наслањају се акцентом на ријеч иза себе, нпр. *са женом*, па како ни предлози ни замјеничке енклитике немају акцента то је нормално што се не могу употребљавати заједно), немогуће је нпр. **према ми (према мьнѣ, мени)* или **ка ти*.

Облици акузатива **ма** / **та** / **са** // **ны** / **вы**, архаичне су форме и нијесу енклитике у стсл. језику, зато су се могле употребљавати и у конструкцији са предлогом (нпр. **даждь имъ за ма и за са** Сав. књ.), а и данас у дијалектима је позната употреба ове замјенице уз предлог (што је доказ да није била енклитичка), нпр. *не зна за се*, али и енклитичка: нпр. *Гледа ме*. Форме **мене/ тебе/ себе** // **насъ / васъ** по поријеклу су генитивне. Првобитно је Г имао само дуге, а А само краће форме. Касније долази до употребе обје форме и у А и у Г.

У функцији личне замјенице за треће лице употребљавала се у старословенском показна (анафорска) замјеница која је указивала на претходну ријеч (нпр. **въ оно врѣмѣ призѡва исоусъ оученикѡ своѡ и рече имѡ**). Н те замјенице гласио је **и, ѡ, к** (*јь, *ја, *је), у старословенском се не јавља у самосталној употреби, а као Нј. личне замјенице 3. лица употребљавају се показне замјенице: **онъ / она / оно**; **тъ / та / то**, **съ / си / се**. За косе падеже употребљавала се анафорска замјеница која се мијењала по некој варијанти промјене: Г. **кго**, Д. **кмоу**... И. **имъ** (промјену видјети у табелама). У вези са предлозима ова замјеница добија сугласник **н-**, у почетку од предлога **вън-**, **кън-**, **сън-**, нпр. Д. **кън кмоу**, **кън имъ** /=јитъ/ А. **вън и** /=јь/, И. **сън имъ** /=јитъ/ ... Касније се

ово почетно н- уопштава за све падеже са предлозима, а у српском касније и за све падеже, како са предлозима, тако и без предлога: *њега, њој, с њом...*).

Неличне замјенице

Ове замјенице, као и придјиви, имају три граматичка рода, осим замјенице **кѣто** и **чѣто**.

Највећи број замјеница мијења се по општем замјеничком обрасцу промјене. као и именице м. и ср. рода (-о/-јо-основа) и ж.р. -а/ја-основа, и неличне замјенице се могу мијењати по ТВРДОЈ или МЕКОЈ промјени са истим самогласничким измјенама и алтернацијама: **ѣ : ѣ · о : е · ѣ : и · ѣ : ѡ**.

м.р. ж.р. ср.р.

По ТВРДОЈ варијанти у Нј имају наставке **-ѣ, -а, -о** (**т-ѣ · т-а · т-о**) са тврдим сугласником на крају основе (у овом случају **т-**) и са тематским вокалом **-о/-ѣ-**: Гј. **т-о-го**, Дј. **т-о-моу**... Иј. **т-ѣ-мѣ**, Гмн. **т-ѣ-хѣ**(промјену видјети у табели.

м.р. ж.р. ср.р.

МЕКА варијанта промјене има у Нј. наставке (**ѣ · а · е**) **наш-ѣ, наш-а, наш-е**, са меким сугласником на крају основе (у овом случају **-ш-**) и са тематским вокалом **-е/-и-**: Гј. **наш-е-го**, Дј. **наш-е-моу**...Иј. **наш-и-мѣ**, Гмн. **наш-и-хѣ** (даље промјену видјети у табелама).

По **тврдој замјеничкој** варијанти мијења се већи број замјеница, нпр:

- показне замјенице: **тѣ | та | то · онѣ ... овѣ**...
- замјенице изведене суфиксом **-к-**: **такѣ**... "takav", **сикѣ** .. "ovakav", **какѣ**... "kakav", **ѡкѣ**... "kakav", **вѣсѡкѣ** ... "svaki" - kod kojih se ispred nastavaka (**ѣ и**) vr{i 2. regresivna palatalizacija: Иј. **ѡѡѣмѣ**, Nmн. **ѡѡѡ**, Gmn. **ѡѡѣхѣ**.
- замјенице сложене са постпозитивним чланом: **тѣжде; тоѡжде ... такѣжде ... никакѣжде** ...
- замјенички придјиви и бројеви: **самѣ | сама | само · инѣ** ... "drugi" **ѡдинѣ** ...

По **мекој варијанти** промјене мијењају се:

- присвојне замјенице: **мои ... твои ... нашѣ ... вашѣ ... свои** ...
- присвојно-уптно-неодређена замјеница: **чиѣ** ...
- углавном и показна замјеница: **сѣ** "ovaj" | **се | си**, `rod.

Упитна замјеница **кѣто** мијења се по тврдој, а **чѣто** по мекој варијанти

промјене:

N. кѣто	чѣто
G. кого	чесо чесого
D. комоу	чемоу
A. кого	чѣто
I. ѡѣмѣ кѣи	чимѣ
L. комѣ	чемѣ чесомѣ

Замјенице **вѣсѣ** и **сиѣ** имају једне облике по мекој (у једнини – осим инструментала који је по тврдој варијанти): G ј. **вѣс-е-го** Dj. **вѣс-е-моу** ... Иј. **вѣс-ѣ- мѣ** ... U mпо`ini se mijewa po tvrdoj varijanti (osim u N/A), Gmn. **вѣс-ѣ-хѣ**

Мјешовиту промјену замјеница – по замјеничкој, именичкој или сложеној придјевској деклинацији имају замјенички придјеви на –ликъ: **ТОЛИКЪ· КОЛИКЪ· КЛИКЪ· СЕЛИКЪ·** као и **МЪНОГЪ· ТОУЖДЪ·**

imeni~ka	zamjeni~ka	slo`ena pridjevska
Нј. ТОЛИК-Ъ·		ТОЛИК-Ъ-И
Гј. ТОЛИК-А·	ТОЛИК-ОГО·	ТОЛИК-А-ЈГО
Дј. ТОЛИК-Ъ·	ТОЛИК-ОМОУ	ТОЛИК-ОУ-КМОУ

Само по именичкој деклинацији мијења се замјеница: **Нј.КТЕРЪ** (*jedan, neki*), **Гј. КТЕР-А·** **Дј. КТЕР-ОУ** ...

По именичкој и сложеној придјевској деклинацији (као придјеви неодређеног и одређеног вида) мијењају се: **ТАКОВЪ | ТАКОВА | ТАКОВО· КАКОВЪ ... СИЦЕВЪ· ИСТЪ ...**

Само по сложеној придјевској деклинацији (као придјеви одређеног вида) мијењају се: **КОТОРЪИ... ВЪСТАЧЪСКЪИ... ДРОУГЪИ ... ПРОЧИИ...**

ЗАМЈЕНИЦЕ (ВЈЕЖБЕ)

Да бисмо у реченицама препознали замјенице и одредили о којим замјеницама је ријеч и како се мијењају, неопходно је добро савладати теорију предочену у претходно изложеним предавањима, као и у литератури датој на почетку године. Подсјећања ради напоменућемо да личне замјенице имају своју посебну деклинацију, а неличне се углавном мијењају по општем типу замјеничке деклинације, при чему се извјестан број неличних замјеница мијења као придјиви неодређеног или одређеног вида или се колеба између именичке и замјеничке деклинације. Неличне замјенице, као и придјиви, имају три граматичка рода (нпр. *он, она, оно*), осим замјенице **кѣто** и **чѣто**. Највећи број замјеница мијења се по општем замјеничком обрасцу промјене, у оквиру које се разликује ТВРДА (с наставцима **ъ, а, о**, у ном. једн. м., ж. и ср. рода и тврдим крајњим сугласником основе) и МЕКА варијанта (с наставцима **ь, а, е** у ном. једн. м., ж. и ср. рода и меким крајњим сугласником основе). Промјена замјеница, изузев у књизи С. Николића, дата је и у табелама приложеним уз предавања.

Овом приликом ћемо за потребе студената анализирати неколике реченице:

- рече господь всакъ нже слыштѣ ми словеса и творитѣ ѿ оуподоблѣ его мжжеви мждроу · нже створи храмъ свои на камене

всакъ – свак, општа замј. ном. једн. м. р. тврда варијанта (будући да је крајњи сугласник основе тврд, а у ном. једнине има полугласник задњег реда)

нже – односна замј. м. р. ном. једн.;

ми – дат. једн. лична замј. прво лице једнине, енклитички облик;

ѿ – анафорска замј. ср. р. ак. мн.;

его – анафорска замјеница ак. једн. м. р.;

свои – присвојна. општа замјеница, ак. једн. м. р. мека варијанта.

- И аште десна **твоѣ** ржка съблажнаатѣ **та** оусѣци **ѣж** и врѣзи отѣ **себе**

твоѣ – ном. једн. присв. замј. ж. р. мека варијанта;

та – ак. ј. лична з., друго лице једнине, енклитички облик;

ѣж – анаф. з. ж. р. ак. једн.;

себе – ген. повр. замј.

- азъ же глѣж вадъ · ѣко всѣкъ нже възрнѣ на женѣ съ похотнѣж · юже любви сътвори съ неж въ срѣци своемъ

вадъ – лична замј, друго лице мн. датив, ортотонички облик;

всѣкъ – општа. з., ном. једн. тврда промјена;

иже – ном. једн. једн. односна м. р.;

неж – инс. једн. анаф. з. ж. р.;

своемь – присв. општа. лок. једн. ср. р.

Одредити род, број, падеж, лице (ако разликује) и тип промјене замјеница у следећим реченицама:

- азъ есмь пастырь добры · пастырь добры полагаеть дѣлѣ своѣхъ за овца
- оубоже нашъ нже си на нбсхѣ да свѣт са нма твоє · да прндеть црствне твоє · да бодеть волѣ твоѣ ꙗко на нбси і на земли
- і прнстѣпише къ нꙗмоу народи мнози · идѣште съ совоѣхъ хромы · нꙗмы · слѣпы бѣсны · і нны многы
- ꙗкоже естъ писано въ пророцѣхъ · се азъ посълѣхъ анѣлъ мой · прѣдъ лицемъ моимъ
- а нанѣнникъ нже нѣстъ пастиръ · емоу же не сѣтъ овца своѣа · виднтъ влѣка градѣща ·
- аще же око твоє десное съблажнаатъ та · нзыми є и врьзи отъ тебе · оубоже бо ти естъ да погыблетъ єдннъ оудъ твоихъ · а не вьсе тѣло твоє вьврѣжено бждеть въ кеонж.

Проміјенити по падежима замјенице вашъ и онъ (сва три рода).

ПРИДЈЕВИ (Предавања)

У старословенском, као и у српском језику, у зависности од значења и употребе код придјева разликујемо два вида или облика:

1. **неодређени** (кратак, прост) који се мијења као именице, нпр:

Нј.м.р. **БОГАТ-Ъ**, (=градъ), Нј.ср.р. **БОГАТ-О**, ж.р. **БОГАТ-А**: (=жен-а)

Гј. м.р. **БОГАТ-А**: **БОГАТ- Ы**

Дј. **БОГАТ-ОУ** ... **БОГАТ-Ѣ**

2. **одређени** (дужи, сложен), нпр:

Нј.м.р. **БОГАТ-Ъ-И** || **БОГАТ-Ъ-И** sg.г. **БОГАТ-О-К** \ г. **БОГАТ-А-П**

Гј. **БОГАТ-А-КГО** **БОГАТ-Ъ-□**

Придјеви **неодређеног вида** мијењају се по именичкој деклинацији (у м. и ср. р. као именице ѓ/јѓ -основа, а у ж.роду као именице ā/jā –основа. Значи, и придјеви, као и именице могу имати двојаку основу: са тврдим или меким сугласником (сугласничком групом) на крају основе испред падежних наставака, нпр:

м.р. ср.р.
Нј. **нов-Ъ** **нов-О** дакле, мијења се као **град-Ъ**, **град-А**, **град-ОУ**...

Гј. **нов-А** ... **сел-О**...

Лј. **нов-Ѣ**

ж.р.

Нј. **нов-Ъ** дакле, мијења се као **жен-А**, **жен-Ы** , Лј. **жен-Ѣ** ...

Гј. **нов-Ы** ...

Лј. **нов-Ѣ**

а **нищ-** , с обзиром да је палатална сугласничка група на крају основе, мијењаће се по некој варијанти:

Нј. **нищ-Ъ** **нищ-Ѣ** дакле, мијења се као **врач-Ъ**, **врач-А**, Лј. **врач-Ѣ** ...

Гј. **нищ-А** **пол-К** ...

Лј. **нищ-ОУ**

ж.р.

Нј. **нищ-А** дакле, мијења се као **доуш-А**, **доуш-Ѡ**, Лј. **доуш-И**...

Гј. **нищ-Ѡ** ...

Лј. **нищ-И**

Код придјева са –К-/Г-/Х- на крају основе врши се 2. регресивна палатализација испред *jata* у Лјм. и ср., и ДЛј. и НАВДв. ж.рода, испред –и у Нмн. м.р. и **Ѣ** у Лмн. м.р.

Само именску промјену у стсл. имају присвојни придјиви на **-овъ** (прг. **петровъ**) и **-инъ** (прг. **мариинъ**). Осим тога, у стсл. је веома продуктиван начин грађења присвојних придјева суфиксом **-j-** који се додаје на завршни сугласник именичке основе и јотује га:

кленъ → **клен** + /jъ/ > **клен'ъ** : **аврамъ** → **аврам** + /jъ/ > **аврамл'ъ**·

старьць : **старчъ**· **орьлъ** : **орл'ъ**· **оученикъ** : **оученичъ**

овьць : **овьчъ**· **иованъ** : **иован'ъ** (i danas *Jovawdan = Jovanov dan, Ivawdan*, као *ostaci starog na~ina gra|ewa prisvojnih pridjeva*).

Придјеви **одређеног вида** мијењају се по нарочитој сложеној придјевској деклинацији. Ова деклинација је спој именичке и замјеничке деклинације: настала је срастањем у једну ријеч именичког облика придјева и одговарајућег облика анафорске замјенице Nj. *jъ (m.rod), *ja (` .rod), *je (sr.rod).

И у оквиру сложене придјевске деклинације, према разликама у именичкој промјени, издвајају се такође двије варијанте - тврда и мека:

	м.р.	ср.р.	ж.р.	м.р.	ср.р.	ж.р.	
Нј.	нов-ъ-и	-ъ-и;	нов-о-к;	нов-а-га;	ницъ-ь-и -и-и;	ницъ-е-к	ницъ-а-га
Гј.	нов-а-кго		нов-ъ-□		ницъ-а-кго		ницъ-а-□
Дј.	нов-оу-кмоу		нов-ѣ-и	;	ницъ-оу-кмоу		ницъ-и-и...

(даље, видјети у табелама).

Прасловенска иновација у сложеној придјевској промјени односи се на падежне завршетке у којима је замјенички дио првобитно садржао два сугласника *j* : Gj. `r. **к□**· Dj. **ки** /≡jejъ/, гдје је дошло до редуковања првог слога **к** па се је само други дио додавао приликом грађења придјева одређеног вида (-□ у Gj. i -и у DLj.).

Првобитно је веза између именичког облика и анафорске замјенице била механичка и јасно рашчлањива, али касније – услед гласовних и других промјена – извршене су одређене модификације, па је тако створен засебан, нов тип деклинације. То значи да су дводјелни падежни завршеци сложене придјевске деклинације измијењени већ у прасловенском, што је још више нашло одраза у старословенском. Тако, нпр. у падежима: Gј. **-акго** (gubqewem intervokalnog -j-) > **-аго** (asimilacijom vokala)> **-ааго** (kontrakcijom vokala)> **-аго**

Dј. **-оукмоу**> **-оуемоу**> **-оуоумоу**> **-оу моу**

Iј. **-ъимъ**> **-ъымъ**> **-ымъ**/ **-имъ**

ПОРЕЂЕЊЕ ПРИДЈЕВА

КОМПАРАТИВ:

Гради се на два начина:

1. Наставцима **-'ии** (м.р), **-'ъши** (ж.р), **-'ѣ** (ср.р) у Нј. и **-'ъш-** за проширење основе у осталим падежима (уз јотовање основинског сугласника), нпр:

лютъ → Nј. m.r. **люции** /< **лют** - **ји**/ ; `r. **люцьши**; sr.rod: **люце**

osnova za kose pade`e: **люцьш-**

Овај начин грађења ограничен је на мањи број придјева и то: а) изведених суфиксом - њкѣ: -окѣ · -ѣкѣ: **вѣсокѣ** → **вѣши** ... **широкѣ** → **ширѣи** · **лѣтѣ** · **хѣдѣ** · грѣ **бѣ** ... :

б) извјесних простих неизведених придјева:

2. Наставцима: -ѣи (м.р), -ѣиши (ж.р), -ѣи (ср.р) у Нј. и у осталим падежима *osnova se pro{iguje* -ѣиш-, нпр:

	м.г.	ср.г.	̀.г.
Нј. нов-ѣ:	нов-ѣи.	нов-ѣи	нов-ѣиши.
Гј.	нов-ѣиш-акго		нов-ѣиш-ѣи ...

итд. Ово је продуктивнији тип. Компаратив на овај начин граде многи неизведени придјеви, нпр: **простѣ** · **старѣ** · **юнѣ** · мѣ **дрѣ** · **длѣгѣ** ... али и изведени, нпр: **грѣшнѣ** · **длѣжнѣ** · **свѣтлѣ** · **тѣнѣкѣ**...

Код придјева на -к/г/х- на крају основе испред наставка -ѣи врши се 1. палтализација и промјена ѣ > а: **горѣкѣ** : комп. **горѣи** < **горѣѣи** < ***горѣѣи**.

И компаратив се, као и непоређени придјеви, мијења по именичкој (у неодређеном виду) и сложеној придјевској деklinацији (у одређеном виду):

	м.г.	ср.г.	̀.г.
N.	болѣи	болѣе	болѣи болѣиѣ
G.	болѣша болѣшакго		болѣша болѣшаѣи
D.	болѣшѣ болѣшѣкмоѣ		болѣѣи болѣиѣи ...
	imenska pr.// pridj. promj.		imenska pr.// pridj. promj.

СУПЕРЛАТИВ

Изражава се на више начина:

а) префиксном рјечцом НАИ + компаратив: **наискорѣ**.

б) обликом компаратива у вези са Гмн. замјенице **вѣсѣхѣ** : **вѣсѣхѣ мѣнѣи** ·

в) помоћу прилога са значењем врло, веома - обично **сѣло**, или префиксом **прѣ**:- **прѣвеликѣ** ·

ПРИДЈЕВИ (Вјежбе)

Као што је већ речено у тексту предавања, придјевни **неодређеног вида** мијењају се по именичкој деklinацији (у м. и ср. р. као именице *о/јо* основа, а у ж. роду као именице *а/ја* основа). Према томе, и придјеви могу имати двојаку промјену: са тврдим или меким сугласником (сугласничком групом) на крају основе испред падежних наставака. За разлику од њих, придјеви **одређеног вида** мијењају се по нарочитој придјевској деklinацији, која представља спој именичке и замјеничке деklinације: настала је срастањем у једну ријеч именичког облика придјева и одговарајућег облика анафорске замјенице **jъ* (m.rod), **ja* (f.rod), **je* (sr.rod) (промјену видјети у књизи). Нпр. придјев неодређеног вида мушког рода *новъ* + н. ј. анафорске замј. м. р. н [чита се *jъ*] > *новън*. Овдје ће полугласник задњег реда испред **j* бити у напрегнутом положају и прећи у *ъ*, па ће номинатив једн. мушког рода придјева **одређеног вида** имати облик *новън*. Као што видимо, по крајњем тврдом сугласнику основе (в) и полугласнику задњег ред у ном. ј. у питању је тврда промјена. Код меке промјене поступак је сличан, нпр. узмемо неодређени придјев м. р. *ништъ* (сугласничка група *шт* у стел. као што знамо је мека). На овај облик н. ј. *ништъ* додајемо анафорску замјеницу н и добијамо *ништън*. Овдје ће полугласник предњег реда испред **j* бити у напрегнутом положају и прећи у вокал *и*, па ће ном. м. р. одр. вида бити *ништн*. Номинатив једнине женског и средњег рода добија се простим срастањем именичког облика неодређеног придјева и анафорске замјенице (нпр. *прост-а-та прост-о-ю*), ген. дат. једн. сва три рода се такође добијају механичким спајањем поменутих облика (погледати табеле).

Овдје ћемо одредити род, број, падеж и промјену придјева у неким реченицама из књиге:

- *І прнстѣпише къ нѣмоу народи мнози • ѡдѣште съ собоѡ хромъ • нѣмъ • слѣпы бѣсны • і нны многы..* (И приступише к њему народи многи, имајући са собом *хроме*, *нијеме* и *слијене* и многе друге)

Јасно нам је да је у питању исти падеж код свих болдованих примјера, као и да се сви мијењају по тврдом типу промјене будући да су крајњи сугласници основе у свим примјерима тврди (*м*, *п* и *н*). Такође, препознајемо да у у питању придјеви мушког рода акузатива множине неодређеног вида.

- И аште **десна** твоѡ рѣка съблажнаатъ та оусѣци ѡж и врѣзи отъ себе

десна – неодређени придјев, тврда промјена (крајњи сугл. осн. **н** је тврд), ж. род. ном. једнине

- *блаженни нишнн доухомъ тако тѣхъ ест црѣствне небеское*

нишни – одређени придјев, мека промјена (крјања сугл група щ мека), ном. множ. м. род.

небескоє – средњи род, тврда промјена (небеско, к је тврдо), одређени вид (небеско + є), ном. једн.

- ꙗ просвьтє сѧ лице єго ꙗко слънце · ꙗ ризы єго бѣша бѣлы ꙗко свѣтъ (И просвијетли се лице његово као сунце а хаљине његове бише бијеле као снијег.)

бѣлы – неодређени вид, тврда промјена, ж. род, ном. мн. (слаже се са именицом коју одређује – ризы – у роду броју и падежу).

Одреди род, број, вид, падеж и промјену болдованих придјева у сљедећим конструкцијама:

- Тебѣ истиньоумоу чкљубьцю боу мы грѣшньни и недостоинни раби твои...
- Подобно естъ црѣство нбсное члѣкоу домовитоу
- рече господь всакѣ нже слыштѣ мн словеса и творитѣ ꙗ оуподоблж єго мжжеки мждроу · нже створи храмъ скон на камене

Наведи номинатив, генитив и датив придјева **широкъ, чистъ, оубогъ** (укључујући и одређени и неодређени вид и сва три рода).

Испитна питања

1. Типови промјена у старословенском језику с обзиром на индоевропски основински наставак.
2. Типови промјене именица мушког рода у стсл. језику (шта карактерише коју врсту промјене, навести примјере: илустровати помоћу НГј.).
3. Типови промјене именица средњег рода у стсл. језику (шта карактерише коју врсту промјене, навести примјере: илустровати помоћу НГј.).
4. Типови промјене именица женског рода у стсл. језику (шта карактерише коју врсту промјене, навести примјере: илустровати помоћу НГј.).
5. Разлика између тврде и меке промјене именица у стсл. језику (објаснити и илустровати примејрима).
6. Инструментал једнине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
7. Датив множине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
8. Генитив множине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
9. Инструментал множине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
10. Локатив множине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
11. ГЛ. двојине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
12. Издвојити именице у сљедећим реченицама и одредити основе, род, број и падеж (списак реченица наведен је у претходно датом тексту).
13. ДИ двојине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
14. Подјела замјеница с обзиром на значење.
15. Промјена личне замјенице 1. лица у једнини и множини.
16. Промјена личне замјенице 2. лица у једнини и множини.
17. Однос ортотоничких и енклитичких облика.
18. Промјена личне замјенице 3. лица у једнини и множини (шта је то анафорска замјеница).
19. Замјеничка деклинација, однос тврде и меке варијанте промјене.
20. Промијенити замјеницу (тврде или меке варијанте по падежима).
21. Како се мијењају пријдјеви (како неодређеног, како одређеног вида, шта је то придјевска деклинације). Илустровати помоћу НГДј.
22. Издвојити замјенице у тексту, одредити врсту, род, број, падеж, тип промјене, промијенити подвучену замјеницу у једнини, множини и двојини у мушком роду и објаснити шта је то заменичка деклинација, која је разлика између меке и тврде промјене.
23. Издвојити именице, замјенице и придјеве у датим реченицама (одредити род, број и падеж, за придјеве и вид) у којима се јављају у реченици; код именица одредити којим основама припадају и измијењати по падежима подвучену именицу; одредити врсту замјеница, тип промјене и измијењати по падежима подвучену именицу. Реченице: стр. 206: 27, 29, 30, 31; стр. 210: Јо 13, 14; 214: Јо/гл.9, реч. 11, 12, 13,14; стр. 218: 28,29.

Примјери једног колоквијума:

Колоквијум из Старословенског језика 2

1. Типови промјена у старословенском језику с обзиром на индоевропски основински наставак.

2. Типови промјене именица мушког рода у стсл. језику (шта карактерише коју врсту промјене, навести примјере).

3. Издвојити именице у датој реченицама, одредити род, број и падеж у којима се јављају у реченици, одредити којим основама припадају и измијенити по падежима подвучену именицу:

а нанѣмникъ нже нѣстъ пастир'ъ. емоу же не сѣтъ овьца своѣа. виднтъ влѣка градѣща... егда вѣвѣсте родител'ѣ отроча нѣса... како видѣсте очн мон спсенье твое...

4. Датив множине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).

Ријечи из речника:

влѣкъ. -а... овьца. -а... дѣждь. -а... рѣка. -ы. доухъ, -а... пастир'ъ -а... отроча -ате...
црѣкы. -ѣве..., око. очесе ... спасение. спасения...

5. Промијенити замјеницу мон (мушки род у једнини) и објаснити замјеничку деклинацију (разлику између меке и тврде деклинације).

Колоквијум из Старословенског језика 2

1. Типови промјена именица с обзиром на индоевропски основински наставак.

2. Типови промјене именица мушког рода у стсл. језику (шта карактерише коју врсту промјене, навести примјере НГј.).

3. Издвојити именице и замјенице реченицама, одредити род, број и падеж у којима се јављају у реченици, одредити којим основама припадају и измијенити по падежима подвучене именице:

и приде доухомъ въ црѣкѣвѣ · і егда вѣвѣсте родител'ѣ отроча нѣса... ꙗко вѣвѣкъ нже вѣдѣритъ на женѣ с похотнѣ юже любѣ сѣтвори с неѣ в срдци своємѣ.

4. Разлика између тврде и меке варијанте промјене код именица.

5. Локатив множине код именица у стсл. језику (навести примјере).

Ријечи из речника:

градъ · -а... камы, камене, вѣтьръ, вѣтьра, любѣ, любѣве, жена, жены, срдце, срдца,, похота, похоты, мжжь, мжжа, доухъ, доуха, нсоусъ, нсоуса, слово, словесе, сжъць, сжъца, братъ, брата, врѣма · -ене... дѣждь · -а... рѣка · -ы · доухъ · -а... родител'ѣ · -а... отроча · -ате... црѣкы · -ѣве... храмъ: храма: око · очесе...
овьца · овьц · исоусъ · -а...

6. Енклитички и ортотонички облици замјеница 1. и 2. лица (датив и акузатив једнине и множине).

7. Промијенити замјеницу *мѡн* (мушки род) и објаснити замјеничку деклинацију (разлику између тврде и меке деклинације).